

ПСИХОЛОГІЯ ЗДОРОВ'Я ТА КЛІНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

DOI 10.26565/2225-7756-2022-73-03

УДК 159.9

Г.В. КУКУРУЗА (Ганна Володимирівна Кукуруза)

*доктор психологічних наук, завідувач відділення психології розвитку**ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України», пр. Ювілейний 52-А, Харків, 61153**avkukuruzab62@gmail.com**https://orcid.org/0000-0002-1776-4088*

О.О. БЛИЗНЮК (Олена Олексіївна Близнюк)

*молодший науковий співробітник відділення психології розвитку**ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України», пр. Ювілейний 52-А, Харків, 61153**elena.blyzniuk.kb@gmail.com*

А.М. КРАВЦОВА (Анна Михайлівна Кравцова)

*директор з розвитку БФ «Інститут раннього втручання»**пр. Ювілейний 52-А, Харків, 61153**anna.kravtsova@gmail.com*МОЖЛИВОСТІ РАНЬОГО ВТРУЧАННЯ ДЛЯ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ
РАНЬОГО ВІКУ У ВОЄННИЙ ЧАС: ПОГЛЯД БАТЬКІВ

Після початку повно масштабного вторгнення Росії в Україну ситуація для сімей з дітьми раннього віку з порушеннями розвитку та ризиком виникнення таких порушень характеризувалась значною втратою стабільності та передбачуваності, які є необхідними умовами для розвитку дитини. Війна зруйнувала основи стабільного життя, щоденних рутин та взаємин в родинах, на яких будується послуга раннього втручання. З початком війни постало питання про можливість послуги раннього втручання вести ефективну діяльність щодо підтримки та супроводу сімей, які виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку або ризиком виникнення таких порушень. Метою дослідження стало визначення особливостей функціонування та можливостей послуги раннього втручання у підтримці та супроводі сімей з дітьми раннього віку в ситуації війни. Для проведення дослідження було розроблено опитувальник. Аналіз отриманих результатів проводився з методом постійного порівняння. Доведено, що послуга раннього втручання дозволяє надавати підтримку батькам, забезпечити їх поінформованість, емоційну стабільність, чутливість, підтримує здатність батьків «бачити» дитину, розуміти її реальні потреби. А саме це створює сприятливі умови для формування дитячо-батьківських відносин, дозволяє підсилювати наявні та шукати нові ресурси сім'ї для переживання травматичних подій, пов'язаних з воєнною ситуацією.

Ключові слова: *раннє втручання, сім'я, діти раннього віку, порушення розвитку, воєнна травма*

Як цитувати : Кукуруза, Г., Близнюк, О., Кравцова, А. (2022). Можливості раннього втручання для підтримки сімей з дітьми раннього віку у воєнний час: погляд батьків. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія», (73), 26-33.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-03>

In cites: Kukuruz, H., Blyzniuk, O., Kravtsova, A. (2022). Opportunities for Early Intervention to Support Families with Children of early Age in Wartime: Parents' View. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Psychology", (73), 26-33.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-03>. (in Ukrainian).

Постановка проблеми. В Україні з 24 лютого 2022 року в Україні виникла абсолютно нова ситуація. Повно масштабне військове вторгнення РФ на територію України, військові дії, лиха та міграції мирного населення стали великим викликом для сімей, які виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку та ризиком виникнення таких порушень, та послуг, які вони отримували до цього часу, в тому числі послуги раннього втручання. Середовище, яке оточує дитину і сім'ю, зазнало суттєвих якісних змін, навіть коли сім'я перемістилась в фізично безпечне місце. Значна втрата стабільності та

передбачуваності, які є необхідними умовами для розвитку дитини, стали реальністю для сімей протягом дуже короткого часу. Війна зруйнувала основи стабільного життя, щоденних рутин та взаємин в родинах, на яких будується послуга раннього втручання.

Таким чином, в перші місяці після початку повномасштабної агресії постало питання про можливість послуги раннього втручання вести ефективну діяльність щодо підтримки та супроводу сімей, які виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку або ризиком виникнення таких порушень.

Аналіз досліджень. Раннє втручання як науковий та практичний напрямок формувалося в світі на протязі 50 років та змінювалося, враховуючі досягнення науки в соціальній, психологічній, педагогічній, медичній галузях («Рекомендовані практики в ранньому втручанні: посібник для фахівців», 2021).

Раннє втручання є міждисциплінарною, сімейно-центрованою комплексною практикою, що спрямована на раннє виявлення, мінімізацію впливу порушень розвитку у дітей віком до чотирьох років на їх повсякденне функціонування в щоденних рутиних, покращення їхнього розвитку, супровід і підтримку сімей та поліпшення якості їхнього життя.

Сучасне раннє втручання має науково доказове підґрунтя, яке базується на біоекологічних і транзакційних підходах (Bronfenbrenner & Morris, 1998; Guralnick, 2005; Sameroff, 2010; Sameroff & Fiese, 2000) і сімейно-центрованому, рутинно-орієнтованому підходах (McWilliam, 2010). Dunst, Trivette, & Deal, 1988).

Практики сучасного раннього втручання відображають сукупність внесків теорій розвитку, результатів емпіричних досліджень та професійних підходів, зосереджуючись на тих, що базуються на фактичних даних (Shonkoff, & Phillips, D. A., 2000), являють собою процес ухвалення рішень, що поєднує в собі найбільш достовірні результати досліджень зі знаннями і цінностями фахівців та сімей (Buysse, & Wesley, 2006)

В науковій літературі в галузі раннього втручання розглядаються питання впливу сімейно-центрованих практик на розвиток дитини (Trivette, Dunst, & Hamby, 2010, Dunst, & Kassow, 2008), визначення основних характеристик природного середовища та ролі рутин в забезпеченні розвитку дитини з порушеннями (Hwang, Chao, & Liu, 2013), нормалізації та підвищенні якості щоденного життя родин (Dunst, Bruder, Trivette, & Hamby, 2005, Кукуруза, 2013).

Одним із основних понять, що входять до всіх наукових теорій, на яких базується раннє втручання, є поняття середовища, яке оточує дитину та сім'ю. Виходячи з того впливу, який це середовище має на психо-фізичний розвиток маленької дитини, раннє втручання приділяє особливу увагу створенню, підтримці та розвитку стабільного, фасилітуючого розвитку дитини середовища, яке її оточує. Раннє втручання значно більше, у порівнянні з іншими послугами фокусується на якості середовища, що оточує дитину та сприяє її розвитку, а також буде своєю діяльністю таким чином, щоб стати частиною цього стабільного середовища. (ЮНІСЕФ, 2013).

Стабільність та передбачуваність – це життєво важливі, базові параметри середовища. Відсутність

стабільності і передбачуваності як внутрішніх, які пов'язані зі взаєминами дитини і батьків, так і зовнішніх, які пов'язані з контекстом життєвих обставин родини може негативно впливати на розвиток маленької дитини. Доведено, що війна посилює стрес у батьків (Conway et al., 2013). У разі труднощів в регулюванні власних емоційних станів може зменшитися їх здатність регулювати емоційні стани своїх дітей, що призводить до зменшення чутливості, структурованості, здатності батьків задовольняти емоційні потреби своїх дітей (Kistin et al., 2014; Ruscio, Weathers, King, & King, 2002; van Ee, Lleber & Mooren, 2012).

Під час війни можуть знизуватись очікування батьків щодо їх можливості бути успішними та само ефективними батьками (Jones & Prinz, 2005, Mooren, 2011). В цей час батьки потребують підтримки як для зниження потенційних негативних наслідків воєнної ситуації, так і для підсилення їхньої стійкості, пошуку ресурсів та шляхів її відновлення (Taku et al., 2008).

Мета дослідження. Визначити особливості функціонування та можливості послуги раннього втручання у підтримці та супроводі сімей з дітьми раннього віку в ситуації війни.

Дизайн дослідження. Дослідження проводилось у травні 2022 року на 3-й місяць повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. В дослідженні взяли участь 80 родин, які отримували послугу раннього втручання до початку воєнних дій.

Для проведення дослідження було розроблено опитувальник, який складався з 13 питань. Збір даних проводився онлайн з використанням google форми.

Аналіз отриманих результатів проводився з методом постійного порівняння, який використовується для аналізу якісних даних (Glaser & Strauss 1967).

Результати дослідження. В дослідженні взяли участь 80 сімей. З них 23 родини були з Харківської області, 3 родини з Донецької, 15 родин з Одеської, 17 з Закарпатської, 19 родин з Львівської області (діаграма 1).

68.8 % сімей на момент опитування не змінили місце проживання, 31.3% вимушені були переїхати в інші місця в межах або за межі України. З тих родин, що змінили місце перебування 18,8 % виїхали за кордон, з них найбільша кількість до Польщі (5 родин) та до Німеччини (3 родини). 87,5% родин перебували на території України, залишаючись дома, або приміщаючись в межах України. Таким чином, наше дослідження не виявило швидкого відтоку родин з України, незважаючи на жорстокість та великі масштаби вторгнення.

Діаграма 1. Розподіл досліджуваних родин за місцепроживанням

Серед сімей, які взяли участь в дослідженні, 77,5 % отримували послугу раннього втручання (РВ) на

момент початку війни, 22,5 % повернулися до послуги після початку військових дій (діаграма 2).

Діаграма 2. Розподіл досліджуваних родин за отриманням послуги РВ.

Послуга раннього втручання має вікові обмеження. Вона надається сім'ям, які виховують дітей до 4 років з порушеннями розвитку або ризиком їх виникнення. 22,5 % на час початку війни знов звернулись до фахівців раннього втручання, хоча на цей час вже не отримували послугу. Втративши можливість отримувати інші сервіси, родини повернулись туди де мали досвід підтримки, де були сформовані значущі відносини з фахівцями, а саме в послугу раннього втручання.

Обставини вторгнення Росії були дуже несподіваними та масованими. Більшість послуг для сімей з дітьми, які мають порушення розвитку, в перші місяці війни або зовсім перестали надаватися, або скоротились у відповідності до наявних умов. В той час, як послуга раннього втручання продовжувала працювати в звичному для сімей форматі та надавати їм підтримку навіть в

зонах, де активно відбувались активних бойові дії. Безперервність та доступність послуги раннього втручання були забезпечені онлайн форматом її надання. Це стало можливо завдяки адаптації послуги раннього втручання до роботи онлайн під час пандемії COVID-19, коли було перевірено та підтверджено ефективність послуги в онлайн форматі.

Аналіз результатів показав, що 72 сім'ї, незалежно від місця перебування під час дослідження, проживали нуклеарною або розширеною родиною, 8 родин проживали з кимось, хто не був членом родини, тобто із сторонніми людьми. 33,8% опитаних отримували послугу раннього втручання через особисті зустрічі з фахівцями, 33,8% - лише онлайн, 32,5% опитуваних мали комбінований формат надання послуги (діаграма 3).

Діаграма 3. Розподіл досліджуваних родин за видами послуги РВ.

При отриманні послуги в онлайн форматі використовувались Viber (91, 9%), Zoom (21%), Telegram (9.7 %), WhatsApp (8.1%), Skype (3.2 %). Серед месенджерів лідерами використання були Viber та Zoom, які є поширеними в Україні для особистого та професійного спілкування. Серед технічних перешкод, які впливали на якість отримання послуги найчастіше згадувався поганий зв'язок під час зустрічей (23,8 %), відсутність грошей на оплату інтернету (13,0 %), відсутність достатньої кількості гаджетів в зв'язку з онлайн роботою або навчанням інших членів сім'ї (6,3 %).

На питання «Чи відчуваєте ви себе в безпеці?» 28,7 % відповіли «так», 67,5% зазначили, що відчувають себе в безпеці частково. Батьки відмічали, що «війна стосується всіх, хто

знаходиться в Україні, тому безпека часткова», «лякають повітряні тривоги». Ті, хто знаходився за кордоном, як джерело тривоги відмічали «нова країна, нові умови, нові закони, мови не знаємо», «в ухах ще вибухи, проліт літака, стрілянина».

Ранжування категорій, які описували структуру підтримки, що надавало раннє втручання в ситуації війни в перші місяці показало, що описи батьків стосувались їх почуття впевненості та компетентності (60,8%), емоційної, інформаційної та загальної підтримки для подолання кризи, пов'язаної з війною (50,6 %, 16,7 % та 14,7 % відповідно), менталізації (14,8 %), само ефективності батьків (13,6 %), досвіду відносин між фахівцями і батьками (25,9 %), матеріальної підтримки (3,7 %), (див.табл.1)

Таблиця 1. Структура підтримки, яку надає послуга раннього втручання (за думкою батьків)

Категорія	Частота %
Почуття впевненості та компетентності у питаннях розвитку та виховання	60,8 %
Емоційна підтримка. Подолання кризи пов'язаної з війною.	50,6%
Інформаційна підтримка сім'ї	16,7 %
Менталізація	14,8%
Загальна підтримка	14,7 %
Самоефективність батьків	13,6%-
Матеріальна підтримка	2,8 %

Опитування походило в ситуації, коли сім'ї дуже несподівано зіткнулись з шокуючими, травматичними подіями. Поширеними наслідками в такій ситуації є почуття безпорадності, втрати контролю над своїм життям, тривога та страх за майбутнє. Відповіді батьків, що раннє втручання допомагає «справлятися з дитиною», «ефективно взаємодіяти з дитиною», «розставити пріоритети стосовно розвитку дитини», «налаштувати відносини з дитиною» свідчать, що послуга раннього втручання допомагала отримувати впевненість, здатність контролювати ситуацію, відчувати себе компетентними в питаннях розвитку та виховання дитини. А відповіді, що батьки

отримали можливість «знаходити рішення в непростих ситуаціях», «розуміння, що наші зусилля потрібні, важливі і вагомі», «бачити свої помилки та вчасно реагувати», «приймати дитину така як вона є і любити ще більше» свідчило про розвиток їх власної само ефективності як батьків. Батьки відзначали зміни в особистому відчутті компетентності та само ефективності, як батьків. В них нібито з'являлось відчуття, що вони можуть вирішити питання щодо виховання та розвитку дитини в цих важких умовах, впевненість, що їх дії можуть привести до бажаного результату. В багатьох дослідженнях самооцінка своєї компетентності, та задоволеність роллю батька

визнається важливим фактором, який впливає на якість батьківських практик та розвиток дитини.

Раннє втручання - це послуга, яку отримує родина з дитиною раннього віку. Дитина часто не здатна звичним та зрозумілим для дорослого способом показати або «розповісти» про тяжкі спогади, або почуття, особливо, якщо дитина має порушення розвитку. Дитина перших років життя свої потреби, тривоги, проблеми показує своєю поведінкою, але ця поведінка не завжди зрозуміла батькам. Непорозуміння може значним чином порушити дитяче-батьківські відносини, та негативно впливати на емоційний стан та розвиток дитини. Відповіді батьків: «стала розуміти свою дитину», «правильно спілкуватися», «розуміти поведінку дитини», «краще зрозуміти розвиток нашої дитини», «розуміти, як поводити себе з дитиною з аутизмом» свідчило про вплив раннього втручання на здатність батьків розуміти своїх дітей інтерпретувати їх поведінку, тобто розвивати здатність батьків до металізації, яка забезпечує емоційну та когнітивну основу розвитку дитини (Fonagy, & Bateman, 2008).

Категорію «емоційна підтримка» наповнювали висловлювання, що раннє втручання допомагало «адаптуватися до умов нового воєнного часу, знайти баланс», «краще розуміти себе», «залишатися спокійною», «психологічна підтримка», «можливість відновити психологічну рівновагу», «мати більше впевненості, що ми впорасмося», «не втрачати зв'язок з реальністю». Батьки відзначали, що послуга раннього втручання підвищує їх здатність врегульовувати свої емоції в цих умовах, та підтримує в подоланні руйнівного впливу війни.

Аналіз відповідей в категорії «інформаційна підтримка» показав, що батьки «отримували професійні та своєчасні відповіді на питання, що виникають у процесі взаємодії та спілкування з дитиною», «інформацію, яка мене цікавить», «отримати підказки в роботі», фахівці «завжди підказують потрібну інформацію».

Дослідження проводилось в травні 2022 року через 3 місяці після масового вторгнення, коли реакція на події залишалась достатньо гострою. Відомо, що шокуючі події можуть порушувати емоційну регуляцію, внаслідок особливостей функціонування головного мозку при травмуючих та стресових подіях. В ситуації, яка становить життєву небезпеку або людина оцінює її як вкрай небезпечну, відбуваються фізіологічні процеси, які можуть призвести до дисбалансу вегетативної нервової системи, порушень емоційної регуляції, виходу людини за межі так званого «вікна толерантності» (Daniel J Siegel, 2012). Для відновлення балансу, повернення у «вікно

толерантності», важлива емоційна і інформаційна підтримка. Згідно відповідей батьків, послуга раннього втручання надавала саме таку підтримку, яка дозволяла батькам бути врівноваженими та залученими до виховання, розвитку та піклування за дитиною, залишаючись у «вікні толерантності».

В перші місяці війни для батьків раннє втручання стало джерелом і матеріальної підтримки («допомога продуктовими наборами, памперсами та засобами гігієни», «фінансова, гуманітарна допомога»).

Обговорення результатів. За результатами дослідження близько 70% батьків відчували небезпеку, переживали травматичний досвід, пов'язаний з бомбардуваннями, перебуванням у бомбосховищах, розлученням з близькими, переселення тощо. Відомо, що об'єм важких вражень та емоцій в такій ситуації надзвичайно великий, його буває важко перенести, тому що він перевищує здатність людини до свідомого переживання. Відновлення функціонування психіки потребує часу та різноманітної підтримки. Травмуючі наслідки події відчувають не лише дорослі. Маленькі діти так само як і дорослі переживають травматичний досвід, їх психіка стикається з подібним тиском. Оскільки для маленької дитини дитяче-батьківські відносини становлять рамку, яка підтримує їх в подоланні наслідків стресових подій, порушення цих відносин через переживання дорослими травматичного досвіду є додатковим джерелом стресу та може негативно вплинути на розвиток дитини.

Змістовний аналіз категорій та структури підтримки, яку надавала послуга раннього втручання сім'ям в ситуації перших місяців війни, показав їх відповідність структурним компонентам мереж соціальної підтримки, які створюють для сімей підтримуюче середовище та можливість оптимального функціонування (J.E. Nursey 1998).

Як показало наше дослідження, послуга раннього втручання дозволяє надавати підтримку батькам, забезпечити їх поінформованість, емоційну стабільність, чутливість, підтримує здатність батьків «бачити» дитину, розуміти її реальні потреби. А саме це створює сприятливі умови для формування дитяче-батьківських відносин, дозволяє підсилювати наявні та шукати нові ресурси сім'ї для переживання травматичних подій, пов'язаних з воєнною ситуацією.

Висновки.

1. Послуга раннього втручання на початку широко масштабної агресії забезпечила безперервність підтримки та її адекватність сімейним потребам, цілям та цінностям, незважаючи на кардинальні та травматичні зміни контексту.

2. Послуга раннього втручання змогла надати батькам, які виховують дітей раннього віку порушеннями розвитку або ризиком виникнення таких порушень, широкий спектр підтримки, включаючи емоційну, інформаційну та матеріальну.

3. Сімейно-центрованість раннього втручання дозволяє зберегти фасилітативні можливості батьків, стабільність та передбачуваність для маленької дитини їх емоційного стану, підтримати та підвищити їх компетентність і самофективність в ситуації недостатньої безпеки, нестабільності та зміни звичного середовища.

4. Послуга раннього втручання показала можливість ефективною підтримки, яка спрямована на відбудову стабільних рутин дитини і сім'ї, що надає можливість стабілізувати розвиткове середовище для дитини, незалежно від зовнішнього контексту та його змін.

Список використаних джерел

- Кукуруза Г.В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку: монографія. Х.: Планета-принт, 2013. 244 с.
- Прислухаючись до голосу батьків. Аналіз досвіду отримання послуг для дітей з особливими потребами віком від 0 до 4 років, а також інноваційної послуги Раннього втручання. ЮНІСЕФ, 2013, 84 с.
- Рекомендовані практики в ранньому втручанні: посібник для фахівців. Харків: Факт, 2021. 356 с.
- Allen J. G., Fonagy P., & Bateman A. W. *Mentalizing in clinical practice*. American Psychiatric Publishing, Inc., 2008. 403 p.
- Bronfenbrenner U., Morris P. A. The ecology of developmental processes. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development*. 1998. p. 993–1028.
- Buysse V. B., Wesley P. W., Snyder P., Winton P. J. Evidence-based practice: What does it really mean for the early childhood field? *Young exceptional children*, 2006. 9(4), 2-11.
- Conway A., McDonough S., MacKenzie M., Follett C., Sameroff A. (2013). Stress-related changes in toddlers and their mothers following the attack of September 11. *American Journal of Orthopsychiatry*, 83, 536–544. <https://doi.org/10.1111/ajop.12055>
- Daniel J Siegel *The developing mind: How relationships and the brain interact to shape who we are*. The Guilford Press: New York, NY, 2012; 506 p.
- Dunst C. J., Kassow D. Z. (2008). Caregiver sensitivity, contingent social responsiveness, and secure infant attachment. *Journal of Early and Intensive Behavior Intervention*, 5, 40-56.
- Dunst C. J., Bruder M. B., Trivette C. M., Hamby D. W. (2005). Young children's natural environments: Contrasting approaches to early childhood intervention indicate differential learning opportunities. *Psychological Reports*, 96, 231-234.
- Dunst C. J., Trivette C. M., Deal A. Enabling and empowering families: Principles and guidelines for practice. Cambridge, MA: Brookline Books. 1998.
- Glaser B.G., Strauss A.L. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine, 1967
- Guralnick M. J. A developmental systems model for early intervention. *Infants & young children*, 2001. 14(2), 1-18.
- Guralnick M. J. *The developmental systems approach to early intervention*. Baltimore: MD: Paul H. Brookes Publishing Co. 2005.
- Hupcey J.E. Clarifying the social support theory-research linkage. *Journal of Advanced Nursing*. 1998. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/96638>
- Hwang A., Chao M., Liu S. (2013). Randomized controlled research of routine-based early intervention for children with/or at risk of developmental delay. *Development Studies*, 34 (10), 3112-3123. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2013.06.037>
- Jones T. L., Prinz R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: A review. *Clinical Psychology Review*, 25, 341–363. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.12.004>
- Kistin C. J., Radesky J., Diaz-Linhart Y., Tompson M. C., O'Connor E., Silverstein M. (2014). A qualitative study of parenting stress, coping, and discipline approaches among low-income traumatized mothers. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*. 35, 189–196. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000032>
- McWilliam, R. A. *Routines-based early intervention: Supporting young children and their families*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes. 2010.
- Mooren T. (2011). Parents and children together: Multifamily therapy for refugees with complex trauma symptoms. *Psychologie & Gesundheit*, 39, 169–174. <https://doi.org/10.1007/s12483-011-0034-4>
- Ruscio A., Weathers F., King L., King D. (2002). Male war-zone veterans' perceived relationships with their children: The importance of emotional numbing. *Journal of Traumatic Stress*, 15, 351–357. <https://doi.org/10.1023/A:1020125006371>
- Sameroff A.J. Fiese B.H. Transactional regulation: The developmental ecology of early intervention. In J. P. Shonkoff & S. J. Meisels (Eds.). *Early intervention: A handbook of theory, practice, and analysis* (2nd ed.). New York: Cambridge University Press. 2000. P. 135-159.
- Sameroff A.J. (2010). A unified theory of development: A dialectic integration of nature and nurture. *Child development*, 81(1), 6-22.
- Shonkoff J.P., Phillips D.A. *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Committee on Integrating the Science of Early Childhood Development, National Research Council and Institute of Medicine. Washington, DC: National Academy Press. 2000.
- Taku K., Cann A., Calhoun L., Tedeschi R. (2008). The factor structure of the posttraumatic growth inventory: A comparison of five models using confirmatory factor

analysis. *Journal of Traumatic Stress*, 21, 158–164.
<https://doi.org/10.1002/jts.20305>

Trivette C. M., Dunst C. J., Hamby D. W. (2010). Influences of family-systems intervention practices on parent-child interactions and child development. *Topics in early childhood special education*, 30(3). P. 3-19

van Ee E., Lleber R., Mooren T. (2012). War trauma lingers on: Associations between maternal posttraumatic stress disorder, parent-child interaction, and child development. *Infant Mental Health Journal*, 33, 495-468.
<https://doi.org/10.1002/imhj.21324>

H. KUKURUZA (Hanna Kukuruzza)

Doctor of Psychological Sciences,

Head of the Department of Developmental Psychology

SI "Institute for Children and Adolescents Health Care at the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", 52-A Yuvileyny Ave., Kharkiv, 61153

avkukuruzza62@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1776-4088>

O. BLIZNYUK (Olena Bliznyuk)

Junior Researcher at the Department of Developmental Psychology

SI "Institute for Children and Adolescents Health Care at the National Academy of Medical Sciences of Ukraine",

52-A Yuvileyny Ave., Kharkiv, 61153

elena.bliznyuk.kb@gmail.com

A. KRAVTSOVA (Anna Kravtsova)

Development Director of the CF "Institute of Early Intervention",

52-A Yuvileyny Ave., Kharkiv, 61153

anna.kravtsova@gmail.com

OPPORTUNITIES FOR EARLY INTERVENTION TO SUPPORT FAMILIES WITH CHILDREN OF EARLY AGE IN WARTIME: PARENTS' VIEW

After the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine, the situation for families with young children with developmental delays or disabilities and children at risk was characterized by a significant loss of stability and predictability, which are necessary conditions for the child's development. The war destroyed the foundations of stable life, daily routines and relationships in families, on which the early childhood intervention is based. With the beginning of the war, the question arose about the ability of the early intervention service to carry out effective activities in support and accompaniment of families raising young children developmental delays or disabilities and children at risk. The purpose of the study was to determine the features of the functioning and possibilities of the early intervention service in support and accompaniment of families with young children in a war situation. A questionnaire was developed for the research. The analysis of the obtained results was carried out using the method of constant comparison. It has been proven that the early intervention service makes it possible to provide support to parents, ensure their awareness, emotional stability, sensitivity, and supports the parents' ability to "see" the child, understand his real needs. And this creates favorable conditions for the formation of child-parent relations, allows strengthening the existing and finding new family resources for experiencing traumatic events related to the war situation.

Key words: *early intervention, family, young children, developmental disorders, war trauma*

References

- Allen, J.G., Fonagy, P., & Bateman, A.W. (2008). *Mentalizing in clinical practice*. American Psychiatric Publishing, Inc.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P.A. (1998). The ecology of developmental processes. In W. Damon & R.M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development*. 993–1028. John Wiley & Sons Inc.
- Buysse, V.B., Wesley, P.W., Snyder, P., & Winton, P.J. (2006). Evidence-based practice: What does it really mean for the early childhood field? *Young exceptional children*, 9(4), 2-11.
- Conway A., McDonough S., MacKenzie M., Follett C., Sameroff A. (2013). Stress-related changes in toddlers and their mothers following the attack of September 11. *American Journal of Orthopsychiatry*, 83, 536–544.
<https://doi.org/10.1111/ajop.12055>
- Daniel J Siegel. *The developing mind: How relationships and the brain interact to shape who we are*. 2nd edn. The Guilford Press: New York, NY, 2012; 506 p.
- Dunst, C. J., & Kassow, D. Z. (2008). Caregiver sensitivity, contingent social responsiveness, and secure infant attachment. *Journal of Early and Intensive Behavior Intervention*, 5, 40-56.
- Dunst, C. J., Bruder, M. B., Trivette, C. M., Hamby, D. W. (2005). Young children's natural environments: Contrasting approaches to early childhood intervention indicate differential learning opportunities. *Psychological Reports*, 96, 231-234.
- Dunst, C. J., Trivette, C. M., & Deal, A. (1988). *Enabling and empowering families: Principles and guidelines for practice*. Cambridge, MA: Brookline Books.
- Glaser B.G., Strauss A.L. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine, 1967
- Guralnick, M. J. (2001). A developmental systems model for early intervention. *Infants & young children*, 14(2), 1-18.
- Guralnick, M. J. (2005). *The developmental systems approach to early intervention*. Baltimore: MD: Paul H. Brookes Publishing Co.

- Hupcey, J.E. Clarifying the social support theory – research linkage *Journal of Advanced Nursing* (1998). <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/96638>
- Hwang, A., Chao, M., & Liu, S. (2013). Randomized controlled research of routine-based early intervention for children with/or at risk of developmental delay. *Development Studies*, 34(10), 3112-3123. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2013.06.037>
- Jones, T. L., Prinz, R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: A review. *Clinical Psychology Review*, 25, 341–363. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.12.004>
- Kistin, C. J., Radesky, J., Diaz-Linhart, Y., Tompson, M. C., O'Connor, E., Silverstein, M. (2014). A qualitative study of parenting stress, coping, and discipline approaches among low-income traumatized mothers. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 35, 189–196. <https://doi.org/10.1097/DBP.000000000000032>
- Kukuruza, G.V. (2013). *A psychological model of early intervention: helping families raising young children with developmental disabilities*: monograph. Kh.: Planeta-print.
- Listening to the voice of parents. (2013). *Analysis of the experience of receiving services for children with special needs from 0 to 4 years of age, as well as the innovative Early Intervention service*. UNICEF.
- McWilliam, R. A. (2010). *Routines-based early intervention: Supporting young children and their families*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes.
- Mooren, T. (2011). Parents and children together: Multifamily therapy for refugees with complex trauma symptoms. *Psychologie & Gesundheit*, 39, 169–174. <https://doi.org/10.1007/s12483-011-0034-4>
- Recommended Practices in Early Intervention: A Guide for Professionals*. (2021). Kharkiv: Fakt.
- Ruscio, A., Weathers, F., King, L., King, D. (2002). Male war-zone veterans' perceived relationships with their children: The importance of emotional numbing. *Journal of Traumatic Stress*, 15, 351–357. <https://doi.org/10.1023/A:1020125006371>
- Sameroff, A. J. & Fiese, B. H. (2000). Transactional regulation: The developmental ecology of early intervention. In J. P. Shonkoff & S. J. Meisels (Eds.). *Early intervention: A handbook of theory, practice, and analysis* (2nd ed.) (pp. 135-159). New York: Cambridge University Press.
- Sameroff, A. J. (2010). A unified theory of development: A dialectic integration of nature and nurture. *Child development*, 81(1), 6-22.
- Shonkoff, J. P. & Phillips, D. A. (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Committee on Integrating the Science of Early Childhood Development, National Research Council and Institute of Medicine. Washington, DC: National Academy Press.
- Taku, K., Cann, A., Calhoun, L., Tedeschi, R. (2008). The factor structure of the posttraumatic growth inventory: A comparison of five models using confirmatory factor analysis. *Journal of Traumatic Stress*, 21, 158–164. <https://doi.org/10.1002/jts.20305>
- Trivette, C. M., Dunst, C. J., & Hamby, D. W. (2010). Influences of family-systems intervention practices on parent-child interactions and child development. *Topics in early childhood special education*, 30(3), pp. 3-19
- van Ee E., Lleber R., Mooren T. (2012). War trauma lingers on: Associations between maternal posttraumatic stress disorder, parent-child interaction, and child development. *Infant Mental Health Journal*, 33, 495–468. <https://doi.org/10.1002/imhj.21324>

Стаття надійшла до редакції 23.10.2022 (The article was received by the Editorial office on 10.23.2022)

Стаття рекомендована до друку 24.11.2022 (The article is recommended for publication on 11.24.2022)